

FELSEFE DÜNYASI

2021/ YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 73

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoglu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM / TR Dizin tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM / TR Dizin since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Tarcan Matbaa

İvedik Köy Mahallesi, İvedik Cd. No:417/A, 06378 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0(312) 384 34 35

Basım Tarihi : Temmuz 2021, 500 Adet

ARİSTOTELES'İN YER ANALİZİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 73, Yaz 2021, ss. 88-104.

Geliş Tarihi: 01.02.2021 | Kabul Tarihi: 06.03.2021

Musa DUMAN*

I. Giriş

Aristoteles kendi fizik sisteminde, Platon'un ve atomcuların hilafına, uzay kavramını bilinçli bir şekilde dışlamış ve tabiatı tümüyle yer/mekânın (*topos*) perspektifinden düşünmeye teşebbüs etmiştir. Açıkçası bu doğa tasavvuruna "doğal yer" düşüncesi damga vurmaktadır. Aristoteles Pisagorcuk Arkhitas'tan basit bir fikri, yerin gerçeklik düzenindeki, kozmostaki önceliği fikrini alır ve onu fiziğinde kapsamlı bir şekilde işler, ama Arkhitas'tan farklı olarak matematiği doğa araştırmasına dahil etmeyi reddeder. Buna göre, olmak bir yerde olmaktır; her şey bir yerde bulunur (208 a26-32).¹ Doğa sistemi bir varlıklar (*ousiai*) sistemi olduğu ölçüde bir yerler sistemidir de. Bu fikir Aristotelyen kozmoloji ile Aristotelyen yer düşüncesi arasında sıkı bir birlikteliği ima eder; biri diğerini tazammun eder. Aristoteles'in yere tanıdığı bu temel öncelik (208 b35) onun matematiği dışlaması ile gerçekte yakından bağlantılıdır, çünkü Aristoteles, öncelikle, doğruluğun zemini olarak gördüğü ilk-elden tecrübenin dünyasından hareket etmek istemek-

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri, ORCID: 0000-0001-8705-8122, e-mail: m.duman67@gmail.com

1 Bu tez için bkz. Edward S. Casey, *Getting Back into Place* (Bloomington: Indiana University Press, 1993), s. 14. Ayrıca aynı müellifin diğer eseri *The Fate of Place: A Philosophical History* (Berkeley: University of California Press, 1998), ss. 51, 52, 71. Arkhitas'ın yer hakkındaki kayıp incelemesinden bazı sözleri Aristoteles şarihi Simplicus'un rivayetlerine borçluyuz; "varolan tüm şeyler [ta onta panta] ya yeredir [en topo] ya da yersiz değildirler [ouk aneu topou]. . . [tüm] diğer şeylerin yerde olması, ama yerin hiçbir şeyde olmaması zorunludur." *The Concept of Place in Late Neoplatonism*, çev. Shmuel Sambursky (Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, 1982), s. 37. Ayrıca Arkhitas felsefesinin kapsamlı bir mütalaası için bkz. Carl A. Huffman, *Archytas of Tarentum: Pythagorean, Philosopher, Mathematician King* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), özellikle ss. 83-90.

tedir (matematik fizik dünyadan yaptığımız soyut bir inşadır) ve bu hemen yer fenomenini dikkatlerimize sunmaktadır; doğa araştırmacısı dolaysızca ve hataya yer bırakmayacak şekilde varlıkların hep bir yerde bulunduğunu gözlemlemekteyse, burada yer olgusu atlanamaz. Aristoteles'in doğa araştırması gücünü ve derinliğini (ama aynı ölçüde en temel zafiyetini de) fenomenlere (*phainomena*) sadakatinden alır, ve Aristoteles muhtemelen (Platon gibi) doğa araştırmasında matematiğe müracaat etmenin gerekli olduğuna inanmış olsaydı, algıya (*aisthesis*) kendini doğrudan sunanı, fenomenleri bu kadar ciddiye alamazdı.

Bu, Aristoteles fiziğini, bilimsel açıdan olmasa bile fenomenolojik açıdan ilginç kılmaktadır. Bizim doğrudan, ilk-elden (ki fenomenolojik olarak esas teşkil eden husus budur) tecrübe ettiğimiz yer bir yayılım (*extension*) değildir; ancak yer, bu asli tecrübe düzlemi geride bırakılıp refleksiyon tarafından nesneleştirildiğinde (tipik olarak geometrize-matematize edildiğinde) soyut bir inşaya dönüştürüldüğünde yayılım kavramı ortaya çıkabilir; yayılım kavramı bir soyutlama, bir teorik inşadır. Ama bu elbette söz konusu soyutlama ya da insanın gereksiz ve faydasız olduğu anlamına gelmez; modern fizik gibi pekinlikli bir doğa bilimi için doğanın matematize edilebilir olması gerekir, dolayısıyla bilim adamının (matematikten devşirilen) bu uzay tasavvuru ile çalışması gerekir. Ne var ki bilimsel ve teknolojik amaçlar için vazgeçilmez bir işlevselliğe sahip olan bu matematize edilmiş doğayı (Husserl'in ifadesiyle, "matematik manifolda"² indirgenmiş doğayı) doğanın kendi gerçekliği ile karıştırmamız gerekir.

Bu makalede Aristoteles'in özellikle *Fizik*'te geliştirdiği yer (topos) kavramını, bu kavramın felsefi bağlamını ve imalarını, ve ayrıca bu kavramın Aristoteles kozmolojisi içindeki spesifik işlevini tartışacağız. Bunun fenomenolojik önemine de değinmeye çalışacağız.

II. Yerin Mahiyeti

Aristoteles'e göre, yerin var olduğu açıktır, ama ne olduğu açık değildir. Tüm doğa araştırmacıları (*physikoi*) bu aşikar olgudan dem vurmaktadır, ama hiçbiri onu açıklamaya girişmemiştir. Aristoteles kendisinden önceki filozoflar arasında yalnızca Platon'un yerin ne olduğuna dair bir izahat ortaya koyduğuna dikkat çeker. Yerin var olduğu yere dair fenomenlerden aşikârdır, ama bu yine de onun ne olduğunu bildiğimiz anlamına gelmez. Yerin mahiyeti açıklanmalıdır. Bu açıklama çabasında tipik Aristotelyen felsefi araştırma biçimi ile karşılaşırız: "Bizim için daha bilinir ve daha aşikâr olan şeyler-

2 E. Husserl, *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*, çev. D. Carr (Evanston: Northwestern University Press, 1970), s. 23.

den [ek tōn gnōrimōterōn hēmin ... kai saphesterōn] başlayıp, doğası itibariyle daha aşikâr ve daha bilinebilir olanlara doğru [epi ta saphestera tēi phusei kai gnōrimōtera] ilerlemeliyiz” (184a 17-18) (ayrıca krş. İkinci *Analitikler*, 71 b33-72 a5). Aristoteles’in en temel kanaatine göre, fenomenlerden şeylerin doğasına giden bir yol vardır; düşünce şeyin evrensel doğasını, neliği keşfedebilir, onu idrak edebilir ve bir tanım yoluyla beyan (*logos*) edebilir, ama nelik görünüşlerde saklı (potansiyel) olduğu için bunu yalnızca fenomenlerden hareketle yapabilir. Fakat gözden kaçırılmaması gereken hayati bir nokta bu fenomenlerin her zaman konu ile ilgili güçlükleri (açmazları, *aporiai*) de içermekte olmasıdır. Aristoteles yer ile alakalı güçlükleri incelemenin hemen başında sıralar (208 a 32- 209 a 30). Başarılı bir açıklama bu güçlüklerle çözüm getirmelidir.

Yer nedir? Aristoteles yerin doğasını karakterize ettiğini düşündüğü altı özellik tespit eder. Bunları altı kriter olarak düşünebiliriz; yer her ne ise bu kriterleri karşılayabilen bir şey olmalıdır. Yine gözlemin karşılaştığı yalın olgulardan (fenomenlerden) devşirilmiş olan bu özellikler/kriterler şunlardır: (1) Bir cismin yeri bu cisimi kuşatan, çevreleyen ilk şey olmalıdır. (2) Yer, yeri işgal eden cismin bir parçası olmamalıdır (ondan farklı bir şey olmalıdır). (3) Yer yeri işgal eden bu cisimden ne büyük ne de küçük olmalıdır; yer (şeyin yeri olarak) şey ile topolojik olarak örtüşür. (4) Yer onu işgal eden cisimden ayrılabilir olmalıdır. (5) Yer söz konusu olduğunda yukarı ve aşağısı vardır (aynı şekilde ön-arka, sağ-sol vardır); elementler (ve dolayısıyla şeyler) ne kadar hafifse yukarıya ne kadar ağırsa aşağıya/merkeze doğru meylederler (bu meyil doğaldır/içseldir). (6) Bir cisim mutlaka doğal yerinde olmalıdır; eğer doğal yerinde değilse doğal yerine doğru hareket halinde olmalıdır. (Bkz. 210 b32- 211 a5).

Sonra Aristoteles yere tekabül edebilecek tüm mümkün adayları tespit eder ve bu adayları teker teker inceleyerek hangisinin bu özellikleri eksiksiz karşılayabildiğini görmeye çalışır. Buna göre, yerin ne olduğuna cevap verebilecek yalnızca dört aday vardır: 1. Madde (*hyle*) 2. Form (*eidos, morphe*) 3. Uç-noktalar arasındaki üç-boyutlu yayılım (*diastema*), yani uç-noktalar arasında dolduran kitle. 4. Uç-noktalar (*eskhata*). (bkz. 211 b 5-9).

Bu özelliklere, Aristoteles’e göre, yalnızca (4) tam olarak sahiptir, dolayısıyla yerin ne olduğunun cevabını bize (4) vermektedir. İlk üç aday başarısızdır; bir defa yer ne madde ne de form olabilir (209 b22) çünkü ikisi de cisme aittir, oysa yerin cisimden ayrılabilir ve farklı bir şey olarak düşünülmesi gerekir (209 a) (form ve madde şeyden ayrıldığında ortada şey/varlık kalmaz). Bu nedenle madde ve form (2) ve (4) nolu koşulları karşılayamazlar.

Ayrıca madde (1) nolu kriteri de karşılayamaz (yani, madde yerin aksine şeyi kuşatan, çevreleyen bir şey değildir). Aristoteles aynı durumun üç-boyutlu yayılım (*diastema*) için de geçerli olduğunu düşünür. Onu da cisimden ayıramayız. Kısacası, yer üç-boyutlu bir şey, yani bir cisim olamaz. Aristoteles Zenon'un şu argümanına itiraz eder: 1. Eğer varolan herşey bir yerde varsa 2. Yer varolan bir şeyse 3. Yer de bir yerde varolmalıdır; ve bu sonsuz gerilemeye (infinite regress) yol açar (209 a23-25). Zenon'un muhakemesinde bir gizli önerme vardır; yer varsa bir cisim olmalıdır. Aristoteles bunu yanlış bulur. Biz cisimlerin bir yerde olduğu savından hareket edeceksek, yerin kendisinin bir cisim (üç-boyutlu bir yayılım) olmaması gerekir. Aynı şekilde, yalnızca cisimler (üç-boyutlu şeyler) bir yerde ise, nokta, yüzey ve doğrunun bir yerde olması mümkün değildir (bunlar aksine yerleri ile ayırdılar, 209 a13). Dolayısıyla, Aristoteles'in yer tasavvuruna göre, (1) her cisim yerdedir ama yer yerde değildir. (2) bir cisimde birçok cisim olabilir ama aynı yerde iki cisim olamaz. Öte yandan, yer cismani bir şey olmasa da bir büyüklüktür (*megethos*), yani iki-boyutlu bir büyüklük. Ancak ilginç bir şekilde öyle görünüyor ki Aristoteles'e muhalefet edip üç-boyutlu yayılımın cisimlerden farklı bir şey ve cisimlerden ayrılabilir bir şey olduğunu ileri sürersek, bu bizi "mutlak uzay" düşüncesine götürecektir.³ Böyle bir şeyin imkânını Aristoteles kategorik olarak reddeder (bkz. *Fizik*, IV, 6-9). Yer bir başka şeydedir, ama bu bir cismin bir yerde olması anlamında değil, sınırın sınırlananda olması anlamındadır (212 b28- b29).

Öncelikle Aristoteles yeri bir tas gibi tasavvur etmemiz gerektiğini ileri sürer; yer içinde bulunan nesneyi çevreler ve kapsar, ama ondan farklıdır ve nesneyi bir yerden başka yere taşımak mümkündür ("zira içindeki şeyler ortadan kalktığında yer varlığını yitirmez"[209 a2]). Havanın olduğu yerde su da olabilir; hava gider, su gelir... su gider toprak gelir, vb. O zaman, işaret ettiğimiz gibi, yer yeri doldurandan farklıdır. Yer bir tas ya da tekne gibidir, onu cisimler doldurur, dahası cisim ancak onda varolabilir. Bu açıkçası gündelik tecrübemize uyar; bir şeyin bir yeri doldurabilmesi için bir başkasının orayı boşaltması gerekir. Dolayısıyla, şunu ima eder; yer yoksa cisim de olamaz. Fakat tas metaforu gerçekte yetersizdir. Çünkü Aristoteles yer hakkında kritik bir gözlemde daha bulunur; cisimler hareketlidir ama yerin kendisinin hareketli olmaması gerekir. Halbuki nesne gibi tas da hareketlidir, yeri değişebilir. Yer bu bakımdan hareketsiz bir konteyner ("zarf") olarak düşünülmelidir.

3 Jon McGinnis'e göre, Aristoteles'in kaçtığı şey böyle bir sonuçtur. Bkz. "A Penetrating Question in the History of Ideas: Space, Dimensionality and Interpenetration in the Thought of Avicenna", *Arabic Sciences and Philosophy*, vol. 16 (2006), ss- 50-51.

Aristoteles nihayet bize yerin tanımını sunar: “Bir şeyin yeri onu çevreleyen [ton *periekhontas*] dolaysız [veya ilk/birincil, *proton*] hareketsiz [*akineton*] sınırdır [*peras*]” (212 a20-21). Ama daha sonra onun aynı zamanda bir tür yüzey olması gerektiğini ekler: “Yer bir tür yüzey [*epipedon*] gibi ve sanki bir kap, bir konteyner gibi bir şey olarak düşünülüyor” (212 a28-29). Şimdi yer sabittir ama tözsel bir şey değildir, kendi başına varlığı yoktur. Yerin özü şeyi çevrelemekte ve kuşatmakta (*periekhein*) toplandığına göre, şey yoksa yer de yoktur. Bunun anlamı, onun her zaman fiilen bir şey tarafından işgal edilmekte olmasıdır (boş yer yoktur). Yer ve şey ontolojik olarak beraberdir.

Yukarıda (4) nolu aday olan “uç-noktaların” yere tekabül ettiğine ve yerin iki-boyutlu bir nicelik olduğuna değinmiştik. Şimdi bu karakterizasyonun bir yüzey olarak anlaşılması gerektiği açıklık kazanıyor. Yer uç-noktalar anlamında bir sınırdır, ama bu sınır (*peras*) şeyin kendisinin (formun) çizdiği sınırlar değil, onu kuşatan/çevreleyen birincil şeyin ona nispetle çizdiği sınırlar olarak anlaşılmalıdır. O halde yer şeyi kuşatan yüzeydir (uç-noktaların toplamı olarak) ve bu yüzey o şeyi dışarıdan çevreleyen ilk (*proton*) cismin koyduğu sınıra tekabül eder. Yukarıda yerin form/şekil (*eidos*) olmayacağına değinmiştik. Ama yer ile form arasında bir benzerlik vardır; her ikisi de temelde sınırdır (*peras*). Önemli fark ise şudur; her ikisi de sınırdır (*peras*), ama *topos* ilk çevreleyen cismin, *eidos* şeyin kendisinin sınırdır. O halde, yer kavramı bir çevreleyen ve bir çevrelenenin ön-gerektirir.

Şimdi bu temel saptamadan sonra yerin daha genel bir karakterizasyonuna geçebiliriz. Keimpe Algra yer/uzay kavramının bir fizik teorisinde başlıca üç işlevle belirebileceğine dikkat çeker:⁴

- 1) Nihai madde/malzeme (*substratum*) kaynağı olarak. Ya da “imkanlar deposu” (*reservoir of possibilities*) olarak. Platon’un uzay (*khora*) kavramı bu tasavvuru örnekler.
- 2) Konumlar çerçevesi ya da ilişkiler sistemi olarak. Bu bir cismin *nispi* konumunu esas alır. Leibniz’in uzay kavramı buna örnektir.
- 3) Şeylerin içinde bulunduğu ve içinde hareket ettikleri sınırsız alan ya da hazne (*receptacle*) olarak. Mesela, Newton’un mutlak uzayı ve Atomcuların boşluk (*kenon*) olarak uzayı bu kategoriye girer.

Yukarıda Aristoteles’in ilk defa Platon’un yerin ne olduğunu açıklamaya çalışan kişi olduğunu ifade ettiğine değindik (209 b16). Ancak Platon’un sunduğu izahat başarısızdır. Platon, Aristoteles’e göre, uzay (içinde şeylerin bulunduğu ve hareket ettiği alan) ile maddeyi (şeylerin kendinden geldiği maddi kaynak) aynı şeyler olarak görmüştür (209 b11). Böylece esa-

4 Bkz. Keimpe Algra, *Concepts of Space in Greek Thought* (Leiden: Brill, 1995), ss. 15-16.

sen yer uzaya indirgenmiş olur. Dolayısıyla Aristoteles açısından Platon (*Timaios*'ta) gerçekte (1) ve (3)'ü eşitler, ama bu durumda şeyleri uzaydan ayıramayız ve şeyin varoluşu için uzay bir ön-koşul ise, burada bir sorun ortaya çıkarır. Felsefe (ve bilim) tarihinde uzay kavramı esasen maddi nesnelerin varlığının ve hareketinin bir ön-koşulu olarak *postüle* edilmiştir. Ne var ki maddi şeyler ancak uzayda varolabilirse, uzay cisimlerden farklı bir şey olmalıdır, yani uzayı ve onu işgal eden nesnelere ontolojik bir anlamda birbirlerinden ayırmalıyız. Bu noktada Aristoteles atomcularla hemfikirdir; şeyleri yerden/uzaydan ayrı düşünmemiz gerekir. Ama Aristoteles, aşağıda kısaca değineceğimiz gibi, elbette temel atomcu savı, hareket için boşluğa ihtiyaç var, savını kabul edemez.

Şimdi Aristoteles (1) ve (3)'ü reddeder. Algra'ya göre, Aristoteles'in *topos*'u (2)'ye dahil edilmelidir.⁵ Aristoteles yer lehine uzayı dışarıda bırakır; (1) ve (3) temelde bir yayılım (*extensio*) olarak uzay tasavvuruna dayanır⁶, yani yer ya da yerler yayılım (*extensio*) açısından düşünülmektedir. Bu ise uzay ile yer arasındaki en temel farkı ortadan kaldırmaktadır. Ama *topos* her zaman tikel bir yer olduğuna göre, (2) tikel *topos*un içinde yer aldığı lokasyonlar çerçevesi ya da yerler sistemi olarak düşünülmelidir. İşte bu bütünsel yapı Aristoteles'in kozmosudur. Buna tekrar geleceğiz.

III. Yerin Gücü

Aristoteles *Fizik*'in IV. Kitabının başlarında yerin gücünü vurgular ve sonra bunu onun önceliği ile bağlantılandırır: "... doğal basit cisimlerin (mesela, ateş ve toprak, ve benzeri) yer-değişimleri yalnızca yerin bir şey olduğunu değil, yerin belli bir güce sahip olduğunu da gösterir" (208 b8). "... yerin gücü harika bir şey olmalı ve diğer herşeye tekaddüm etmeli" (208 b31-32). "Zira kendisi diğer şeyler olmadan varolabilen, [ama] diğer hiçbir şeyin onsuz varolamayacağı şey ... ilk/birincil olmalıdır" (209 a1-2). Buradan doğal olarak çıkarabileceğimiz sonuç Aristoteles'in yerin diğer şeyler üzerinde nedensel etki icra ettiğine inandığı olmalıdır. Ancak yer form veya madde olmadığına göre, bir madde-form kompleksi olmadığına göre ve bir töz olmadığına göre nasıl bir nedensel faktör olabilir? Dahası yer bir yüzeyse bunun varlıklara nasıl etki edebileceği açık değildir.⁷ Kanımca bir tür nedensel

5 Algra, *Concepts of Space in Greek Thought*, ss. 20-21.

6 Algra, *Concepts of Space in Greek Thought*, s. 18.

7 Aristoteles yorumcuları arasında yerin nasıl bir neden olduğu konusunda muhtelif görüşler vardır. Bazı yorumcular yerin bir neden olduğunu ama dört nedenden ayrı bir neden olduğu görüşünü savunmuşlardır. Mesela H. Lang, *The Order of Nature in Aristotle's Physics*, ss. 73-74; Peter K. Machomer, "Aristotle on Natural Place and Natural Motion", s. 378. Diğer bazıları ise yerin dört nedenden birisine tekabül ettiğini ileri sürerler. Mesela, P. Duhem yerin formel neden olduğunu, R. Sorabji ise ereksel neden olduğunu düşünmüştür. Bkz. Algra, *Concepts of Space in Greek Thought*, ss. 195-221.

faktör olarak yerin ereksel nedenle yakın bir ilişkisi bulunması gerekir, zira hareketin gayesi sükûn ve sükûnun koşulu yer. Ama Aristoteles anlamında sükûn (Newton fiziğinde olduğu gibi) içi-boş bir atalet değil, şeyin doğasının tam-işlerliğidir (*energeia*). Dolayısıyla, yer sükûnun mahalli ve koşulu olduğu ölçüde *energeia*'nın da mahalli ve koşuludur.

Yer konusunda Aristoteles'in aslında en temel gailisi hareketi açıklayabilmektir. "İlkin, o halde, anlaşılması gerekir ki yere izafeten [yönelik] hareket olmasaydı, yer inceleme konusu olmazdı" (211 a12-3). Ve Platon'a yönelttiği en temel eleştiri de platonik uzay düşüncesinin hareketi açıklayabilmekten uzak olmasıdır. Hareketin en temel biçimi yer-değiştirme (*phorā*) olduğuna göre, ("hareket en genel ve tam anlamıyla yer değiştirmedir" [208 a31]), yer kavramı hareket fenomenini açıklamanın ön-koşuludur. Yerin doğa araştırmasında her şeye öncelik taşımalarının (208 b35) başlıca nedeni bu olmalıdır. Bu öncelik fiziksel dünyanın temel fenomeni, yani hareket ve değişim, anlaşılır ve açıklanabilir kılınacaksa tanınmak zorundadır.

Yani hareket diye bir şeyin olabilmesini mümkün kılan tek şey (cismi çevreleyen birincil ve hareketsiz sınır olarak) yerin (*topos*) varlığıdır. Tüm hareket yere (kendi yerine) yönelik olduğuna göre, tüm hareket gayelidir. Aristoteles'in yer kavramı, o halde, hareketin gayeli olması için gereklidir. Keza atomculuk için de uzay hareketi açıklayabilmek için gereklidir, ama bu hareket gayeli değil gelişigüzel ve tesadüfidir. Fark önemlidir; uzay ve yer kavramları arasındaki fark (bunlarla ilişkili) hareket kavramlarının da farklı olmasını zorunlu kılar. Kabaca, ilkinde hareket boşlukta dolaşmadır, berikinde ise belli bir gayeye (durma-yeri) doğru yönelmedir. Aynı nedenle, ilki hareketi tamamen harici etkenlere bağlar, berikinde ise hareket esasen dâhili bir eğilimin tezahürüdür.

Tekraren; yer her zaman bir şeyin yeri olmalıdır ama yer bu şeyden farklı olmalıdır. Bir başka ifadeyle, Aristoteles'in teleolojik hareket teorisi evreni ve tabiatı her noktada belirlenmiş ve yapılaşmış bir bütün olarak, deyim yerindeyse haritalanmış bir düzen olarak düşünmemizi gerektirir. Yerler sistemi olarak Aristotelien kozmos hareketin yöneldiği muayyenleşmiş konumlar sistemidir. H. Lang'ın yerinde tespitiyle; "yer olmaksızın hareket mümkün değildir, çünkü yer hareket için belirleme ilkesi olarak işlev görür."⁸ Hareket eden/değişen her şeyin hareketini/değişimini mümkün kılan sabit noktaları Aristoteles'in evreninde yerler temin etmektedir. Aristotelien kozmos heterojen, hiyerarşik bir yerler sistemidir, yani hareketin gaye-

8 Helen S. Lang, *The Order of Nature in Aristotle's Physics: Place and the Elements* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 28.

li, belirli bir yapı ve istikamette gerçekleştiği sabit konumlar olarak yerler sistemidir. Yer-değişimi olarak hareket hem canlılar hem de cansız varlıklar (elementler) söz konusu olduğunda öncelikle dahili bir meylin tezahürü olduğuna göre, yerin şeyler üzerindeki (nedensel) gücünü *dahili* bir etki olarak yorumlamamız gerekir.

Bunu kısaca Platon ve atomculukla karşılaştıralım. Aristoteles'in imasına göre, Platon'un uzay (*khora*) düşüncesi asıl varlıklar ayrık tözlerdir savının doğal bir sonucudur (209 b32- a1). Bu ayrık tözler (formlar ve sayılar) bir yerde olamaz (zaman-mekan üstü olmaları gerekir, değişmezler), o halde varolanın bir yerde varolması gerektiği tezi reddedilmelidir. Yer in ise madde yığını olarak asıl varolanlara iştirak etmek suretiyle *belli bir anlamda* varolduğu söylenebilir; yani, kaotik madde kütesine karşı idealar/sayılar (diğer varlıklar bu ikisinin bileşkesinden ibarettirler). Kaotik, belirsiz madde kitlesi yayılım açısından anlaşılacağından, uzay kavramına ulaşırız. Şimdi Aristoteles'e göre, varlıklar Platon'un formları ve sayıları olamaz. Çünkü varlıkların bir yerde olması gerekir, bir yerde olmak ise başka bir şey tarafından çevrelenmek demektir.

Bir başka açıdan bakıldığında; doğa ve doğal varlıklar (duyusal şeyler) Platon'un gerçeklik için koyduğu standartları karşılamazlar. Bu varlıklar şu halde formdan soyutlandıkları ölçüde yapısız, karactersiz madde yığından ibaret olmalıdırlar. Bu madde yığını tek başına (yani, idealardan ayrı olarak) ele alındığında sonsuz kaotik bir yığına dönüşür, işte bu uzaydır (*khora*). Yani Platonik ontoloji form ve yapıyı cisimlerden, duyusal varlıklardan ayırdığı için, onların aslen biçimsiz bir totalite olduğu görüşünü ima eder. Bu ontoloji çevremizdeki somut varlıkları somut tecrübemize konu olan tabiat dünyasını formlara iştirak eden madde kitlesine dönüştürür; bu dünyaya ait olmayan formdan ayrı düşünülduğünde tüm bu varlıklar maddi malzemelerine irca edilmeleri ve düzen, yapı ve karakterden içkin olarak mahrum madde yığını olarak telakki edilmeleri gerekir. Dolayısıyla, uzay kavramına ulaşabilmenin ön-koşulu (Platon ve Descartes'ta olduğu gibi) tabiatı, maddi realiteyi yayılıma (*extension*) indirgemektir. Platon'da bunun yolu, değindiğimiz gibi, formları şeylerden ayırabilmenin mümkün olmasıdır çünkü onlar gerçekte (*Demiurgos* tarafından) maddeye tahmil edilmiş şeylerdir; madde yığını olarak tabiat formlar çıkarıldığında geriye kalandır. Fakat form tahmil edilmiş bir şey değil de, içkin bir ilkeyse, bunu varlığı ortadan kaldırmadan yapamazsınız. Form ve madde *gerçekte* birbirinden ayrı değildir, bu ayrımı ancak *düşüncede* yapabiliriz.

Aristoteles, şu halde, bu indirgemeyi reddeder, ve somut tecrübe dünyasını tecrübeye verildiği şekliyle (yani, fenomenlere hakkını vererek) yapılı, düzenli, indirgenemez bir bütün olarak yorumlamak ister. Şeylerin formları mekan ve zamanı aşan başka bir dünyanın unsurları değil de şeylerin kendilerine aitse ve şeyler madde-form kompleksleri olarak bu dünyaya aitseler, yeri de uzay açısından yorumlayamayız, çünkü bu dünyayı formlardan ayırıp homojen madde totalitesine indirgeyemeyiz.

Belki daha da önemlisi, Aristoteles'e göre, Platon'un madde ile özdeşleştirdiği uzay kavramı ve dolayısıyla yayılım kavramı da esasen yeri ön-sayıltılar; yer olmaksızın uzaydan söz edilemez, çünkü her cisim yer kaplar, bir yerde bulunur. Bu atomcuların boşluk (*kenon*) kavramı için de geçerlidir (208 b25-26). Nitekim boşluğu savunanlar "içinde hiçbir şeyin bulunmadığı yer" (213 b32) olarak boşluğu tasavvur ederek onu savunuyorlar, yani öncelikle bir yer olarak onu düşünüyorlar. Dolayısıyla, boşluk yerin zorunlu özelliklerini ön-sayıltılıyor. Boşluk zorunlu olarak yalnızca bir yer olabilir, ama gerçekte hiçbir yer boşluk olamaz, çünkü yer her zaman bir cismin yeridir. Bir yerin olabilmesi için bir cismin başka bir cisimde içerilmesi ve başka bir cisim tarafından çevrelenmesi gerekir. Aristoteles hareket için boşluğa değil, yere ihtiyaç olduğunu düşünür; atomcuların düşüncesinin aksine, boşluk hareketi imkansız kılar.

IV. Yer ve Evren

Bu bağlamda, bir diğer önemli nokta yerin heterojen doğasıdır ve bu, özellikle atomistik ve modern uzay kavramlarının ön-sayıltıladığı homojenliğe büyük bir zıtlık arzeder. Aristoteles şunu söylüyor; "her bir unsur engellenmediği takdirde kendi yerine doğru yönelir, biri aşağı diğeri yukarı. Şimdi bunlar yerin bölgeleri/kısımları veya türleridir [*mere kai eide*] —yukarı ve aşağı, ve diğer yönler" (208 b10-12). Aristoteles altı doğal yer tefrik eder; yukarı-aşağı, sağ-sol, ön-arka. Bunlar kozmik bölgelerdir. Tüm kozmos (ve tabiat) içkin olarak yönlerle belirlenmiş, yapılanmış durumdadır ve onun bir kozmos olmasının, içkin olarak düzenli bir yer olmasının temelinde bu yatar. Aristoteles yer kavramına bir ilişkilendirme işlevi yüklemiştir; bir şeyin yeri, buna göre, "[onu] kozmik çevresindeki diğer şeylerle ilişkilendirmektir ... Yani, yerler... [bir görelili konumlar çerçevesi olarak] işlev görebilecek şekilde mekansal olarak entegre edilebilir olmalıdır."⁹ Dolayısıyla, Aristoteles'in yerleri ön-arka, sağ-sol, aşağı-yukarı yönlerinde birbirleriyle ilişkilendirilebilir olmalıdır.

Bu tespite dikkatle bakıldığında, ilk olarak, bize şeylerin homojen bir uzayda gezinmediklerini, aksine her şeyin yerinin aslen belli olduğu olduk-

9 Michael J. White, "Aristotle on the Infinite, Space, and Time", *A Companion to Aristotle* içinde, ed. Georgios Anagnostopoulos (Blackwell Publishing, 2009), ss. 270-271.

ça heterojen bir topografyada yerlerine *doğru* yöneldiklerini (hareket) ya da yerleşik halde olduklarını (sükûn) söyleyebiliriz; “yer ve temayül birlikte çalışır.”¹⁰ İçsel meyil her zaman yere ulaşma, yerinde olma meylidir. Dolaşısıyla, bu altı yön yalnızca bizim için geçerli, izafi ayrımlar değildir, Aristoteles'e göre (208 b12-16). Bu altı yön doğada da var ve orada objektif, reel bir geçerliliğe sahipler. Aristoteles bizim bedenimize göreli bir şekilde bu yönleri izafi şeyler olarak tecrübe edebileceğimizi yadsımıyor; ama bu yönlerin/yerlerin aynı zamanda insan öznelere bağimsız bir şekilde kozmosun ya da doğanın yapısında içkin olduklarını savunuyor. Genel sonuç şudur; Aristotelyen kozmos herşeyin içinde kendi yerine sahip/ait olduğu yerler sistemi olarak görülmelidir. Onun umumi topos olduğunu iddia etmek çekici olabilirdi, ama bu açıkça yanlıştır, çünkü bir dışarıya sahip olmayan bu evrenin Aristoteles'in topos için koyduğu altı özellikten/kriterden herhangi birisini karşılayabildiğini söylemek zordur.

Ancak kapalı (dışında hiçbir şey bulunmayan) ve dopdolu (içinde hiçbir boşluk barındırmayan) bir bütünlük olarak bu spesifik kozmos tasavvuru yer kavramı için gereklidir. Modern fizik için “doğal yer” düşüncesi hiçbir anlam ifade edemez; zira sınırsız bir evrende ya da homojen bir matematik uzayda “doğal yer” diye bir şey olamaz; doğal yer evreni sınırlanmış bir konumlar sistemi olarak, bir *merkez* etrafında organize olmuş bir topografya olarak, yani merkezi ve sınırları olan bütünsel bir yapı olarak düşünmeyi gerektirir. Doğal yere/yöne bir doğa düşüncesinde bir rol tanımak ancak bütüne öncelik tanımak ile mümkündür, fakat böyle bir bütün fiziksel açıklamanın dışında kaldığında yer (doğal yer) anlamlı bir kavramlaştırma olmaktan çıkar. Aristoteles fiziği ile modern fizik arasındaki temel farklardan birisi budur; Aristoteles fiziği bir bütün tasarımından hareket eder, bu bütün tasarımının ontolojik açıklayıcı önceliği vardır, ama modern fizik parçadan bütünü inşa etme eğilimindedir, yani gözlemlenen tikel fiziksel olaylardan empirik-matematiksel bir çerçevede sıkı bir şekilde yapılandırılmış kompleks bir soyutlama prosedürü ile evrenin bütünsel yapısı çıkarılmaya çalışılır. Kant'ın 1. Antinomide dikkat çektiği gibi, bu bütünü bize salt tecrübe asla veremez. Bilim için bu anlamda böyle bir tasarım salt düzenleyici bir işleve sahiptir. Aristoteles bu düzenleyici ideye gerçeklik statüsü vermiştir.

Aristoteles'in evren sistemi bir bütün (sistem ve düzen), ama platonik kozmos gibi *yapay* bir bütün değil, aksine dâhili işleyen bir sistemdir ve bu anlamda “kendini ayakta tutan stabil bir yapı”¹¹ (“a self-maintaining stable stru-

10 Lang, *The Order of Nature in Aristotle's Physics*, s. 10.

11 M. Matthen ve R. J. Hankinson, “Aristotle's Universe: Its Form and Matter”, *Synthese*, vol. 96, no. 3, 1993, s. 425.

cture”), en mükemmel anlamda stabiliteye sahiptir (*De Caelo I, 10-12*). Hareket her ne tarzda olursa olsun kaotik değildir, her zaman düzene eğilim gösterir, yani yapılanmış ve gayelidir.¹² Ve bunda yerin şeyler üzerindeki *dahili* etkisinin büyük bir rolü var. Bu şeyler düzeni dışarıdan bir ele ihtiyaç duymaz, onu içeriden arzu harekete geçirir. Aristoteles’in Tanrısı düzenleyici bir Tanrı değildir, aksine yalnızca arzunun nesnesidir ve bu yolla hareketin ilkesidir. Burada düzenin (hem doğal dünyadaki hem de şeyin hareket ve sükûnundaki düzenin) ilkesi olan doğa (*physis*) ile yerler sistemi olarak doğa birbirini tamamlar, birlikte çalışır. Bu berikinin neredelik (*pou*) açısından belirlenmişliğinin nedeni, değindiğimiz gibi, yer olgusu, yerin Aristoteles doğa sitemindeki muayyen işlevidir. Karışıklığa ve belirsizliğe, esas olarak, izin vermeyen sıkı bir topografik yapı ve ilke olarak doğa düşüncesi ile burada karşı karşıyayız.

Lang’ın tezine göre Aristoteles fiziğinde “... yer tüm kozmos için bir belirleme ilkesidir.”¹³ Aynı şekilde, Lang “kozmosa bir belirleme ilkesi olarak yer tarafından bahşedilmiş olan düzenden”¹⁴ bahseder. Bu tespit kanımca doğru ama kısmen yetersizdir, çünkü bütünsel yapının (“kozmos”) Aristoteles sistemindeki spesifik işlevini gözden kaçırmaktadır. Yerler sistemi olarak bu evrensel yapı, bizzat kapalı, dolu, sınırlı, sıralı ve katmanlı bir organizasyon olması hasebiyle, yer diye bir şeyi mümkün kılmaktadır, yer ise belirleme ilkesi olarak evreni hareket açısından belirli kılmaktadır. Dolayısıyla, tikel yerler ile kozmos arasındaki ilişki tek-yönlü değil karşılıklıdır. Bir diğer deyişle, eş-merkezli, sınırlı, kapalı, daimi, stabil, hiyerarşik bir yapı olarak Aristotelyen kozmos öncelikle şeylere kendi yerlerini tahsis eden bir bütündür ve bu sayede bir düzen ilkesidir. Homojen uzaya indirgenmiş sınırsız bir evrende, yukarıda değindiğimiz gibi, doğal yer diye bir şey olamaz. Tam bir düzen için şunu söyleriz; herşey tam da olması gereken yerde. Aristoteles’in kozmosu için bu özellikle doğrudur. Yani, neyin nerede olduğu tam olarak belirlenmiş bir lokasyon sistemidir bu. Net sınırlarla çizimlenmiş bir topografya olarak kozmosta işte bu net, doğal, sabit sınırları yerler temsil eder; sınırların mevcut olmadığı ve dolayısıyla işlemediği bir yerde düzen olamaz; sınırlar kaybolduğu ölçüde dünya kaotikleşir, şeyler birbirine karıştığı ölçüde dünya belirsizleşir. Yer öncelikle Aristoteles’te şeyler arasındaki sınırların ilkesidir; şeyleri doğal bir şekilde ayırır ve bu yolla ilişkilendirir.

Aristoteles’in evrenini, teknik anlamda bir yer olarak telakki edemesek de, onun bir süper-yer olduğunu söylemek mümkündür (bu anlamda onu

12 Aristoteles kozmolojisi için bkz. *De Caelo*, özellikle I ve II. Kitaplar. Ayrıca özlü ve zihin-açıcı bir teşrih için bkz. Sarah Broadie “Heavenly Bodies and First Causes”, in *A Companion to Aristotle* içinde, ed. Georgios Anagnostopoulos (Blackwell Publishing, 2009).

13 Lang, *The Order of Nature in Aristotle’s Physics*, s. 30.

14 Lang, *The Order of Nature in Aristotle’s Physics*, s. 274.

belki de Tanrı'nın Aristoteles sistemindeki felsefi işlevinin mekânsal muadili olarak görebiliriz). Evrenin bir formu (en dıştaki küre) vardır, ve form ile yer her ikisi de sınır olmaları itibariyle benzerdir. Hatta Aristoteles'in tüm varlık evrenini kocaman bir ev olarak, ortaçağın tabiriyle bir "evren-bina" (*Weltgebäude*) olarak tecrübe ettiğini söylemek bir abartı olmayacaktır. Bu da yine platonik bir düşünceye, ruhun dünyaya asli yabancılığı düşüncesine, bir muhalefet olarak okunabilir. Bu bütünsel yapı süper-ev olarak her ev gibi içindeki her şeye kendine ait yerini tahsis eder; bir evde bir şey herhangi bir yerde olamaz, kendi yerinde olmalıdır. Evreni bir ev-bina yapan bu yerleştirici (yer-tahsis edici) gücü ve düzenidir. Bu tahsis edici işlev şeyleri özel bir anlamda *var* kılar. Deyim yerindeyse, her şeyin her yerde olabileceği bir evde hiçbir şey hiçbir yerde değildir. Aristoteles'in hiyerarşik kozmosu kemali/varlığı olduğu kadar bundan ayıramayacağını düşündüğü değeri de sıradüzenine sokan bütünsel bir organizasyondur. Bu organizasyon, Alexandre Koyre'nin veciz ifadesiyle "maddeden Tanrı'ya yükselen bir merdivendir."

Koyre Aristoteles kozmolojisinin şeylere yerlerini tahsis eden ve en nihayetinde insanı belli bir yer ile ("ait" olduğu yer ile) özdeşleştiren bu rolünü vurgulamıştır. Modern fizik dünyayı (ve insanı) merkeziliğinden kopararak sınırsız bir uzaya fırlatmıştır (deyim yerindeyse yersizleştirmiştir). Bilindiği gibi, Koyre ünlü *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene* adlı kitabında ve diğer bilim felsefesi yazılarında modern zihnin ve dünyanın oluşumunda birbirinden ayıramaz iki gelişmenin devrimsel rolü olduğunu vurgular; (1) Sonlu evren düşüncesinin terkedilmesi (2) Doğanın/uzayın matematize edilmesi.¹⁵ Her ikisi de Aristoteles fiziğinden köklü bir kopuştur. Dikkat edilirse, ilki Aristotelyen evren yapısı, beriki ise Aristotelyen toposu ortadan kaldırır. Nitekim, yukarıda tartıştığımız gibi, bu ikisi birbirine sıkıca bağlıdır.

V. Sonuç Mülahazası ve Yöntemsel bir Not

Pierre Duhem'in Aristoteles'in yöntemine dair tespiti önemlidir; "Aristoteles kati surette bir geometrici değildir; O herşeyin ötesinde bir gözlemcidir. O'nun gerçek telakki ettiği şey, en önce, gözlemin ona izhar ettiği şeydir; tüm peripatetik felsefenin bu özsel karakteri en tam anlamıyla Stagiralının önerdiği yer ve hareket teorisinde kendisini gösterir."¹⁶

Geometrici uzay kavramı ile çalışır. Uzay ona üzerinde mükemmel şekilleri ve onlar arasındaki ilişkileri tasarlayabilmek için ihtiyaç duyduğu sınırsız boş alanı (Cornford'un ifadesiyle "namütenahi bir boş saha", *an immesu-*

15 Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite Universe* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1957), ss. 1-3. Ayrıca bkz. A. Koyre, *Galileo Studies* (New Jersey: Humanities Press, [1939] 1978).

16 Akt. E. Casey, *The Fate of Place*, s. 369, son-not 87. (Duhem, *System du Monde*, I: 189).

nable blank field,¹⁷) sunar. Bu sınırsız boş sahanın kendine ait bir şekli yoktur. Cornford “hudutsuz herşeyi ihata eden konteyner” (*boundless all-encompassing container*) olarak uzay kavramının M. Ö. 5. Yüzyıl Yunanistan’ında önce geometriciler/matematikçiler tarafından kendi kavramsal ihtiyaçları için icat edildiğini, sonra buradan felsefi ve fizik spekülasyonun alanına geçtiğini ileri sürer.¹⁸ Elbette herhangi bir merkezi ve bir çevresi olmayan bu uzay kavramı Öklid geometrisinin temelini oluşturur. Dolayısıyla, öklidyen uzay, Aristoteles’in kozmosunun aksine, kürevi (dolayısıyla, merkezli ve sınırlı) bir şey olamaz, bunun tam tersidir. Cornford’un da işaret ettiği gibi, Aristoteles, pisagorcuların geometrinin soyut nesnelere ile yaşamda deneyimlediğimiz somut nesnelere arasında bir ayrım yapmadıklarından yakındır (bkz. *Met.* 987 b28, 1083 b17, 1090 b23). Bu, Aristoteles açısından, onların soyut bir inşayı gerçeklik ile karıştırdıkları, dolayısıyla somut gerçeklik/tecrübe dünyasına yabancılaşmış oldukları anlamına gelir. Daha sonra, Atomcular sınırsız boşluk tezini ortaya atarak sonsuz evren düşüncesini zaten fiilen tedavüle sokmuş oluyordular; yaptıkları temelde geometrik düşünme biçiminin fiziğe, fiziksel dünyaya aktarımı ve uygulanması olarak görülebilir. Burada geometricilerin soyut/formel uzayı artık somut/reel bir uzaya (üç-boyutlu yayılım) evrilmiştir. Atomcu bakış açısı, esasen, gerçek olandan daha ileri bir düzeyde kopuştu; soyut inşanın doğrudan müşahede ve tecrübe edilenin yerini almasıydı. Aristoteles oysa matematiğin bu gerçeklik tasavvurumuza sızma ve hükmetme girişimine karşı her zaman teyakkuzdaydı. Aristoteles doğrudan müşahede ve tecrübe edilene sadık kalmaya çalışır. Bu, Duhem’in vurguladığı gibi, en tipik bir şekilde onun yer analizinde kendini gösterir. Heidegger’in bu noktada Aristoteles’te usta bir fenomenologu bulmuş olması hiç şaşırtıcı değildir. Nitekim Heidegger *Varlık ve Zaman*’da (§§ 22-24) Aristoteles’in izinden giderek, geliştirdiği mekân analizinde ilk-elden tecrübenin verdiği dünyaya odaklanmış ve yer lehine uzay tasavvurunu dışarıda bırakmıştır.¹⁹

Şimdi Aristoteles’in yer düşüncesi ilk elden tecrübenin verdiği dünyanın betimlenmesine ve teşhirine dayanması sebebiyle, yer tecrübemiz hakkında aydınlatıcı unsurlar içermektedir. Bu tecrübe nesneleştirici düşüncenin (modern biliminin uzay tasavvuru, teorik ve soyut uzay inşalarının) baskısı altında kolayca gözden kaçabilmektedir. Daha önemlisi, pre-reflektif yer tecrübesinin sergilediği ve sürdürdüğü yerle ilişkimizde insan varoluşunun temel karakterini cisimleşmiş olarak buluruz.

17 F. M. Cornford, “The Invention of Space”, in *Essays in Honour of Gilbert Murray* (London: Allen and Unwin, 1936), s. 219.

18 Bkz. F. M. Cornford, “The Invention of Space”.

19 Benzer şekilde, yer fenomenolojisi konusunda önemli çalışmalar yapmış olan Edward Casey, Aristoteles’in *Fizik*’teki yer irdelemesini “proto-fenomenolojik” olarak niteler. Bkz. Casey, *The Fate of Place*, s. 53).

Öte yandan, yer tecrübesi ve bu tecrübenin dünya tecrübemiz içindeki derinliği istisnasız tüm dillerde (Türkçe dahil) zengin bir şekilde ifade bulmuştur (zira pre-reflektif bilinç tüm dillerde bunu kaydetmiştir). Türkçe'de, sözgelimi, bir işi yerine getirdiğimizde onu tamamlamış, icra etmiş olduğumuzu söyleriz. Yerleşmek bir yerde ya mukim olmayı ya da yer-edinmeyi ifade eder. Yer sahibi olmak güç ve önem sahibi olmaktır. Bir şey yersiz ise (bir eşya, davranış, düşünce, teklif vs.), onun olması gerekenler düzeninde yeri yoktur. Yerinde olan olması gerektir. Örnekler çoğaltılabilir.

Şunu söylemeye çalışıyorum; Aristoteles'in topos tasavvuru, toposun önemine ve önceliğine ilişkin teşhisi kendi felsefi yönteminin doğrudan bir sonucu olarak görülebilir. Zira bu felsefi yöntem somut tecrübeye verildiği şekliyle dünyayı yorumlamaya ve açıklamaya dayanır. Bu felsefi yöntem doğrudan yaşananı soyut felsefi spekülasyonlar uğruna atlamamayı ve mümkün merteye hayatın kendi verileri üzerinden konuşmayı tembihler. Buna göre (1) Bir konuya dair fenomenler (algının karşılaştığı aşikar olgulardan toplum zihninde yer etmiş görüşlere dek) titizce kaydedilmelidir. (2) Bu fenomenler bir araya getirilmeli, olabildiğince irtibatlandırılmalı ve en iyi, en tutarlı izahat içinde ayıklanıp birleştirilmelidir. (3) Fenomenler felsefi muhakeme için temel kanıtsal dayanak, temel tecrübi kaynak olarak işlev görmelidir. Gerçek (öncelikle şeylerin doğaları), potansiyel olarak, algıya, pratiğe ve gözleme kendini sunanda (ve dolayısıyla algının karşılaştığı dünyada, algının tecrübe ettiği dünyada) verili olmalı, buradan çekip çıkarılabilmelidir. Düşüncenin görevi algı düzleminde potansiyel olanı bilfiil olarak ortaya çıkarmak, bir açıklama çerçevesinde *fiilen* idrak etmek olmalıdır. Yani düşüncenin görevi fenomenlerin ötesine atlamak değil, fenomenlerin önünde durmak, fenomenlerde tezahür eden, ifade bulanı anlamaktır (*nous*); "bizim için bilinir olandan (algı düzleminde, fenomenlerden -- potansiyel) kendinde/ doğası itibarıyla bilinir olana ulaşmak (kavram düzlemine, şeylerin doğasına -- edimsel)".

Burada tecrübe dünyası tüm zenginliğiyle filozofu karşılar. Burada kesinlikle Kant'ın ve deneycilerin dar tecrübe tasavvurlarının ötesindeyiz ve bu Aristoteles'i olağanüstü ilginç kılmaktadır. Modern doğa-bilimlerinin temel varsayımları üzerine modellenmiş Kant'ın tecrübe tasavvurundaki sorunu en veciz bir şekilde Apel dile getirmiştir; bu tecrübe tasavvurundan hareketle "elimdeki elmanın başka birine *ait* olduğu olgusu, deneyimlenebilir bir olgu değildir"²⁰, dolayısıyla yaşadığım dünyaya referansla bunu anlamlı kılmanın bir yolu yoktur. Bu tecrübe tasavvuru en başta dünyasız öznenin (bağlamından koparılmış) deneyimlerini betimleme üzerine kuruludur. Bu-

20 Karl-Otto Apel, "Güncel Bir Kant Dönüşümünün Temel Perspektifi Olarak Aşkınsal-Pragmatik Düşünüm", çev. Şebnem Sunar, *Cogito*, sayı: 41-42 (2005), s. 455.

nun gücü doğa-bilimlerinin işleyişini (doğa-bilimsel düşünüşün nesne ile ilişkisini) aydınlatmaktaki başarısında yatar. Fakat insanın ilk elden anlam-
lı/bağlam-temelli tecrübesi (ve dolayısıyla dünya ile, diğer insanlar ile iliş-
kisi) söz konusu olduğunda bu büyük bir indirgeme içermektedir. Nitekim
Kant felsefesinde uzay öznenin saf müşahede formuna indirgenmekte (-ki
buna temelde Newton'un "mutlak uzay" kavramının öznelştirilmesi diye-
biliriz), yer ise tümüyle kaybolmaktadır.

Ancak öyle görünüyor ki Aristoteles algı (*aisthesis*) düzleminin kavram
düzlemine tercüme edilmesiyle, berikinin ilkini ikame etmesiyle, herhangi
bir gerçeklik kaybı olmayacağından gayet emin. Ve Aristoteles'in yaklaşı-
mında sorunlu olan da bu bilişsel optimist önkabuldür. Burada Kant'ın temel
tespitleri geçerlidir. Aristoteles'in yöntemi insanoğlunun ezeli ve gerçek fel-
sefi sorunlarını mütalaa etme konusunda hala güncelliğini ve geçerliliğini
korumaktadır, ama bize bir metafizik sunamaz, şeylerin doğasına dair bir
aydınlanma sunamaz zira bu beriki mümkün tecrübenin sınırlarını aşar. Öte
yandan bu yöntem bir bilim de yaratamaz; modern bilimin zaferi bilimin
salt tecrübeye (algı ve gözleme) dayanamayacağını, matematiğin kullanımın-
nın (ve dolayısıyla matematiğin temelde kurgu olan sonsuz, homojen uza-
yının) bilim için, bilimin bilimselliği için, elzem olduğunu göstermektedir.
Ama felsefenin en basit ve en gerçek sorunları bilim ve metafizik dışında
bırakıldığında yine elimizde kalır hem de şimdi daha şeffaf, daha zorlayıcı,
daha engellenmemiş bir biçimde onlarla karşılaşma imkanı elde ederiz. Bun-
lardan birisi de dünya tecrübemizde yerin mahiyeti ve derinliğidir çünkü
insan her şeyden önce bir yerde ikamet eden bir varlıktır. Dünya tecrübemiz
yer ve yön temellidir ama yerini ve yönünü kaybetme ile de kopmaz bir ilişki
içindedir. Yer-dışı olma durumu bir kaybolma durumudur. Nitekim, ilkin ve
çoğun pre-reflektif olarak ikamet ettiğimiz yeri, yerin önemini ilk olarak
bize izhar eden şey yer-dışı olma tecrübesidir. Felsefe böyle bir yer-dışı olma
tecrübesine dayanmasaydı Aristoteles yer sorusunu hiçbir zaman soramaz-
dı. En başta Aristoteles güçlükleri/açmazları (*aporiai*) dikkatimize arz ederek
yer soruşturmasına koyulmadı mı? Genel olarak Aristotelyen soruşturmanın
başlangıç-noktasını her zaman açmazların teşkil ediyor olması bize bir fi-
kir vermelidir. Öte yandan, bizzat Aristoteles'in hayret (*thaumezein*) fenome-
ni hakkındaki gözlemleri (*Met.* 982 b12-983 a12) yer-dışı olmayı felsefenin
kökeni olarak gördüğünü ima etmektedir. Hayrette dünya ve şeyler olağan,
alışıldık, aşına giysisinden sıyrılır, "niye acaba...?" (*aporia*) sorusu kendisini
duyurur. Ama tüm bu noktalar kuşkusuz farklı bir inceleme gerektiriyor.

Öz

Aristoteles'in Yer Analizi

Bu yazı Aristoteles'in yer kavramına ve bu kavramın onun fiziksel ve kozmolojik sistemi ile ilişkisine dair bir tartışma sunmaktadır. Aristoteles'in yer düşüncesinde hayati nokta Platon, pisagorcular ve atomcuların yaptığı yeri uzaya indirgeyen tüm soyut tasavvurlara karşıt olarak ilk-elden dünya tecrübemize doğrudan cevap veriyor olmasıdır. İçkin bir düzen olarak Aristotelien kozmos herşeyin kendi yerine sahip olduğu ya da kendi yerine yöneldiği bir konumlar sistemidir. Bu düzen şeylere kendi yerlerini tahsis eder, onları bir bütün içinde konumlandırır, yer ise burada somut varlıklar için bir sınırlama ve belirleme ilkesi olarak işlev görür. Bu yer tasavvuru Platon, Öklid geometrisi, atomcular ve aynı şekilde modern fizik tarafından tahayyül edilen ya da sayıltılanan homojen, belirsiz uzaya derin bir şekilde zıtlık teşkil eder. Hiyerarşik olarak düzenlenmiş, dahili olarak işleyen bir kozmos dünyanın heterojen bir topografya, sıkı bir şekilde haritalanmış bir arazi olmasını talep eder. Böyle bir dünyada hareket de yere izafeten, yani, herşeyden önce, gaye-yönelimli bir süreç olarak düşünölmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yer, Uzay, Kozmoloji, Tecrübe, Hareket.

Abstract

Aristotle's Analysis of Topos

This paper presents a discussion of Aristotle's notion of place and its relation to his physical and cosmological system. The crucial point in Aristotle's view of place is the fact that it responds directly to our first-hand experience of the world as opposed to all sorts of abstract presentations that reduce place to space as done by Plato, Pythagoreans and Atomists. Aristotelian cosmos as an inherent order is a system of locations where everything has its own place or moves to its own place. This order assigns things to their proper places, allocates them in a whole, while place in its turn functions as a principle of delimitation and determination for concrete things, a notion which is deeply at odds with homogenous indeterminate space imagined or presupposed by Plato, Euclidian geometry, Atomists as well as by the modern physics. A hierarchically ordered, internally operating cosmos demands the world to be a heterogenous topography, a strictly chartered territory. Movement in such a world is to be thought in relation to place, i.e. as, first of all, a goal-directed process.

Keywords: Place, Space, Cosmology, Experience, Movement.

Kaynaklar

- Algra, Keimpe. (1995) *Concepts of Space in Greek Thought*, Leiden: Brill.
- Apel, Karl-Otto. (2005) “Güncel Bir Kant Dönüşümünün Temel Perspektifi Olarak Aşkınsal-Pragmatik Düşünüm”, çev. Şebnem Sunar, *Cogito*, sayı: 41-42.
- Aristotle. (1984/1995) *The Complete Works of Aristotle*, ed. J. Barnes, Volumes I and II, Princeton: Princeton University Press.
- Broadie, Sarah. (2009), “Heavenly Bodies and First Causes”, in *A Companion to Aristotle* içinde, ed. Georgios Anagnostopoulos (Blackwell Publishing).
- Casey, Edward S. (1996), *The Fate of Place: A Philosophical History*, California: University of California Press.
- --- (1993), *Getting Back into Place*, Bloomington: Indiana University Press.
- Cornford, F. M. (1936), “The Invention of Space”, in *Essays in Honour of Gilbert Murray*, London: Allen and Unwin.
- Duhem, Pierre. (1985), *Medieval Cosmology*, çev. Roger Ariew, Chicago: Chicago University Press.
- Huffman, Carl. (2005), *Archytas of Tarentum: Pythagorean, Philosopher, Mathematician King*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Husserl, E. ([1938] 1970), *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*, çev. David Carr, Evanston: Northwestern University Press.
- Koyré, Alexandre. (1957), *From the Closed World to the Infinite Universe*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Lang, Helen S. (1998), *The Order of Nature in Aristotle's Physics: Place and the Elements*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Matthen M. ve Hankinson R. J. (1993), “Aristotle's Universe: Its Form and Matter”, *Synthese*, vol. 96, no. 3.
- Machomer, Peter K. (1978) “Aristotle on Natural Place and Natural Motion”, *Isis*, vol. 69, no. 3.
- McGinnis, Jon. (2006) “A Penetrating Question in the History of Ideas: Space, Dimensionality and Interpenetration in the Thought of Avicenna”, *Arabic Sciences and Philosophy*, vol. 16.
- Torretti, Roberto. (1998), “Space”, in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, version 1.0, London and New York.
- White, M. J. (2009), “Aristotle on the Infinite, Space and Time”, in *A Companion to Aristotle* içinde, ed. Georgios Anagnostopoulos, London: Blackwell Publishing.